

Ытыс буор оннугар

Киһи барахсан олоххо араа-стаан олорон ааһар. Сорох киһи наар үчүгэй өйдөбүлүнэн, сорох киһи мөлтөх өйдөбүлүнэн олохун олорон ааһар. Мин бүгүн суруйаары олорор киһим — сиэн убайым Колесов Иннокентий Николаевич 1928 сыллаахха төрөөбүтэ. Киэсэ эдьийинээн Дьэбдьизийдиин иккиэ этилэр. Аҕалаах ийэлэрэ эрдэ өлөннөр оҕо эрдэхтэриттэн кыһалҕалаах олох диэни эттэринэн-хааннарынан лаппа билэн улааппыт-тара. Оччолорго олох таһыма да мөлтөх эбитэ буолуо. Киэсэ кыра эрдэҕиттэн сытыы-хотуу, барбыт-кэлбит уол этэ. Ол иһин оччотооҕу «Энгельс» колхозка бэрт кыра сааһыттан улахан дьону кытта үлэлиир-хамсыыр буолбута. Үөрэниэн баҕарбытын да иһин дьоно-сэргэтэ, ийэтэ-аҕата суох оҕолор хантан кыайан үөрэниэхтэрэй? Эдьийинээн иккиэн үөрэҕэ суох хаалбыттара. Эдэр дьон эрэйдээхтик олордолор даҕаны, ол кэм сырдык өйдөбүлүнэн үлэҕэ-хамнаска, олох сиэригэр-майгытыгар үөрэнэн, үчүгэй үлэһит дьон буолаллара эрдэттэн биллибитэ. Саҥа хараҕын көрө сатыыр сэбиэскэй былаас оччотооҕу дьоно-сэргэтэ, ыччата олус кэрэ, сырдык өйдөбүллээх улааппыттара. «Барыбыт биир киһи туһугар — биир киһи барыбыт туһугар» диэн өйдөбүл саамай өрөгөйдөөбүт кэмнэрэ этилэр буоллаҕа дии. Киэсэлээх Дьэбдьизий улаатан дьон-сэргэ тэҥинэн үлэлээн-хамсаан, кыһалҕалаах олохторуттан арыый өрүһүнэн, чороччу улаатан истэхтэринэ, аны сэрии алдьархайа кэлбитэ. Аччыктааһын, сут-кураан кэмнэрэ саҕаламмыта. Тулаайах оҕолор барахсаттар дьоннорун-сэргэлэрин көмөлөрүнэн, бэйэлэрэ олоххо дьулуурдарынан киһи-хара буолбуттара. Эдьийбит Дьэбдьизий үтүөкэннээхэй үлэһит буолан иһэн, ситэри сааһырбакка, олохтон бараах-таабыта. Оччотооҕу олох бары кыһалҕатын этгинэн-хаанынан билэн, тийийиммэт-түгэммэт да буолуу, мөлтөх тагас-сап, ыарахан үлэ-хамнас этин-хаанын эрдэ айгыратан, ону кыайан тулуйбакка өлөөхтөөтөҕө. Онтон Киэсэ — Иннокентий Николаевич — аймахтарын энгэрдэригэр сыстыһан (Потаповтары кытта) өйөһөн-убаһан киһи-хара буолбута. Кэлин улаатан, үлэһит бэрдэ буолан, элбэх көлөһүн күнүн аахсаннар улам бэйэлэрин кыанан үчүгэйдик олорбуттара. Бу кэмнэргэ Уус-Алдан оройуона сүрдээҥин суутуу сылдыбыт кэмнэрэ этэ. Элбэх киһи кэлэн Арбынынан, Кириэстээҕинэн оттооннор, хас да сиригэн кыстыыллалар этэ. Сүөһү бөҕөнү аҕалаллара. Ону көрөргө-иэстэргэ эдэркээн оҕо дьоннор кэллэлэр эбит, аны санаатахха. Ол курдук көһүргээн кэлбит кыргыттартан Арбын уолаттара Колесов И.Н., Колесов И.Д., Жирков В.Я., Иванов П.И., кэлин Захаров И.В., Соловьев Е.Е. кэргэн ылан, ороуруу төрөтөн ыал бастыгһнара буолбуттара. Бу ахтыбыт дьоннорум бары даҕаны үлэҕэ дьулуурдаах, араас талааннаах

дьоннор этэ. Иннокентий Николаевич олохун аргыһынаан Лу-качевская Александра Дмитриевналыын дьоллорун холбоон, ньир-бараан ыал буолан олорон ааста. Маннайгы оҕолоро аҕатын аатын ылбыт уол Кеша 1958 с. өлбөтөҕө буоллар, 10 оҕону көрөн-истэн, улаатыннарар киһи-хара оноруох этилэр. Билигин кинилэр оҕолоро, сиэннэрэ Саха сиригэр араас муннуктарыгар үлэлини-хамсыы сылдьаллар.

КИҢИ УМНУБАТ КИҢИТЭ

Бары дьонун ыаллар. Ийэлэрэ Александра Дмитриевна (Саанньа) араас үлэни үлэлээн, бочуоттаах сынньаланна тахсан, оҕолорун, сиэннэрин тапталларынан кынаттанан этэннэ сылдьар. Кинилэр эйэ-дэмнээхтик 60-тан тахса сыл бииргэ олорбуттара. Олорбуттара диэн судургу баҕайытык этэн кэбистибит. Ити сыллар усталарыгар үөрүү даҕаны, хомолто даҕаны барыта кыттыспыта элбэх бөҕө буоллаҕа дии.

Мин билигин сиэн убайым Иннокентий Николаевич тус бэйэтин үлэтин-хамнаһын туһунан, бэйэм тугу билэрбин суруйуохпун, кини туһунан сырдатыхпын баҕарарбын. Биһиги 1950-с сыллар кэнилэригэр Кириэстээххэ син балай да элбэх буолан кыстыгырбыт, сайылыырбыт. Ол кэмнэ «Энгельс» колхоз 1947 с. Арбын, Ворошилов колхозун кытта холбоһон, Кириэстээх производственной участкага буолбут кэмэ этэ. Балайда элбэх сүөһү кыстыгыра, хас да хотонунан. Ону таһынан колхоз сылгыта манна анарын көрүнгэ турара эбитэ буолуо. Аҕам сылгыһыт буолан, биһиги убайынаан Баһылайдыын аҕабар көмөлөһөн сылгы аһатыһар, сороҕор сиргэ даҕаны сылдыһар этибит. Хас сыллаахха эбитэ буолла, чуолкай өйдөөбөппүн буолан баран, биир кыһын колхоз уопсайыгар («Үрдүк дьиз» диэн ааттыырбыт) хас да сыл бииргэ кыстаабыппыт. Онно от тизийээччинэн Колесов И.Н. уонна улахан Миитэрэй — Иванов Дмитрий Романович ананан үлэлииллэрэ. Иккиэн даҕаны кыайыылаах уолаттар этэ. Миитэрэй оччолорго кэргэн ыла илик кэмэ этэ. Барахсаттары эрдэһиттэрэ диэн сүрдээх этэ. Түүн төһөҕө эбитэ буолла — арааһа 2 чаас энгин диэки буолуо, хотонтон 4-түү оҕуһу таһааран, көлүнэн от тизийэ бараллара уонна дьон туруутугар Аржаа Сыһыыттан, Хотугу Сыһыыттан о.д.а. ходуһалартан эргиллэн кэллэлэрэ. Ол курдук күннэ 2-тэ, сороҕор 3-тэ даҕаны кырыналлара. Маны таһынан уокка оттор мас онтон да атын иирбэ-таарба үлэ элбэх бөҕө этэ буоллаҕа дии. Ханнык даҕаны техника суох кэмэ этэ. Барыта илиинэн оҥоһуллара. Уолаттар кыайыылары бэрт буолан, кэммиттэн кэмигэр бүтэрэн-оһорон иһэллэрэ. Үлэлэрин быһыыгар бултууллара. Куобах бөҕөнү аҕалаллара. Биир түгэни мэлдьи өйдүүбүн. Киэсэ кизһэ эрдэ утуйар этэ. Уот-күөс суоҕунан сибээстээн бары да эрдэ утуйар этибит. Мин аҕабынаан дуобаттыы олордохпутуна, арай Киэсэбит түһээн

сагаран барда: «Кырынааһа-турунааһа, байанайа-тайанайа, хаа айа», — диэн саҕалаах буолла. Аҕам: «Оок, бу киһи сарсын кырынаас аҕалар буолла быһыылаах», — диэтэ. Кырдык, сарсынныгытыгар кырынаастаах, балай да элбэх куобахтаах кэллэ. Ол күнүскү күүстээх үлэ кэнниттэн сылайан буоллаҕа буолуо, сагаран-ингэрэн утуйа-ахтыыра эбитэ буолуо. Атаҕынан лаппа кыанар быһыылааҕа, кэп-

сээниттэн иһиттэххэ балай да элбэх сиргэ сылдьан кэлбит буолара. Үлэһитин-кыайыылааҕын, түргэн туттуулааҕын аҕам мэлдьи хайбаан, кэпсээн онгосторо. Аҕабынаан сүрдээҥин тапсаллара. Кэлин убайым мэлдьи аҕабар махтанар буолара. Кыра эрдэппинэ көмүскөнэр, көмөлөһөр, күөн-хаан буолар этэ диэн. Ол иһин да буоллаҕа буолуо, аҕам тылын сүрдээҥин истэрэ.

Кэлин мин улаатаноскуолаҕа, Бүлүүгэ үөрэнэр сылларбар уһуннук көрсүбэтэхпитинэ хайдах эрэ ахтыспыт курдук буоларбыт. Мэлдьи дьизитигэр ыңыран ыалдыттанан, кэпсэтэн-ипсэтэн, ылыргыны ахтыһан, кимтэн кииннээхпитин, хантан хааннаахпытын ырытан, араас үһүйээннэри, номохтору ырытан кэпсэтэрибит. Кини кыыс өттүнэн биһиэхэ аймах буоларын билэrim. Мин таай буоларбын биллэрбин даҕаны, таайбын диэн улаата сатаабакка кинини мэлдьи убайым диририм. Итиллибит да оннук этэ. Кини убай киһи быһыытынан сорох кэмнэргэ сыһа-халты тутуннахпына, сороҕор сэмэлиир, үөрэтэр буолара. Мин ыал буолбуппар ис сүрээйттэн үөрэрэ — үөрэллэрэ иккиэн Саанньатынан. Мин соҕотох оҕо буоламмын, аймахтарым, чугас дьоннорум бары да үөрбүттэрэ. Аҕатын — Баасаны ааттарар буолла, утум салҕанар дьылҕаланна диэн. Кэргэммин Полинаны сүрдээх чугастык, истинник ылыммытара. Мэлдьи эйэ-дэмнээхтик, эйбээстик кэпсэтэр-ипсэтэр этилэрэ. Оҕолонон-урууланын барыппытыгар бары аймахтарым, убайдарым, эдьийдэрим, балыстарым тэҥгэ үөрэллэрэ. Ол биһиэхэ эдэр дьонго олох олорорбутугар, үлэбитигэр-

хамнаспытыгар күүс-көмө буолара. Мэлдьи махтана саны-ыбын үтүө санаалаах үтүөкэн дьоннорбор.

Мин убайбар — Иннокентий Николаевичка ойуччу тутан, саамай махтанарым диэн, 1958 с. улахан грипп ыарыыта туран, эбэм Татыйаас, биһиэхэ иитиллэн, көрүллэн олорор, икки хараҕа суох Мааппа эмээхсин уонна абаҕабыт Манган Мэхээчэ үһүн сотору-сотору кэминэн

быысаһан өлбүттэрэ. Ол саҕана Кириэстээххэ 3 ыал баара. Ол ыһан баран өлбүт киһи маһын онорор, буордарын хаһар киһи суоҕун кэриэтэ этэ. Аҕам бэйэтэ ыалдьан арыычча сылдьара. Таһынааҕы ыалларбытыгар Кулгаах диэн хос ааттаах тыла суох киһи (Колесов Иван Ник.) эрэ баара. Ол иһин ыксаан аҕам, бу ахтар дьонум анараа дойдуга барар үлэлэрин быраатыгар Киэсэҕэ илдьит ытан, кини кэлэн көмөлөһөн, олохтоох сирдэрин булларбыппыт. Ол кэмнэ убайым Баһылай биһиги оҕолор этибит буоллаҕа дии. Ол үрдүнэн буордарын үлэтигэр, көмүүтүгэр барытыгар сылдыспыппыт. Ханнык баҕарар көмө хаһан, ханнык кэмнэ оҥоһуллубутунан сыаналанар. Кыһалҕалаах кэмнэригэр көмөлөспүт көмө, ол ордук улахан өйдөбүллээх буоларын, туһаммыт, көмөлөһүннэрибит киһи ордук өйдүүрэ буолуо. Ол сиэринэн мин убайбын Киэсэни олус чугастык уонна олус аймаҕымсах киһинэн аҕабын уонна үйэм тухары мэлдьи махтанарбын. Сотору-сотору телефоннаһан, хайдах-туох олорорбун мэлдьи сураһар буолара. Ол кини миигин эмиэ аймах быһыытынан чугастык ылынарын бэлиэтэ эбитэ буолуо. Кэлин сааһырбытын кэниэ дойдутун, дьонун-сэргэтин ахтара буолуо диэммин, эбэ-битигэр «Хотугу Сыһыыга» мунҕа буолар буоллаҕына, мэлдьи ыңырарым. Өлүөн эрэ иннинэ эмиэ ыңырыбытым. Онно бырааппыт, Потапов Гаврил Васильевич (Хааба) бэйэтин массыынаатынан илдьэ кэлэн күүлэйдэтэн барбыта, ол биһиги барыбыт үөрүүбүт буолбута. Балык кэлбэтэҕэ. Мунҕхаларбыт сатаан айаннаабаккалар сатаан мунҕалаабаккаларбыт. Онно даҕаны оҕоньор кыһаммат этэ. Саамай үөрбүтэ диэн, Арбын уолаттара оҕоньору хаамтарбакка даҕаны, сыарҕа олордон соһо сылдыһытыгарын, хара өлүөр диэри астынан кэпсиирэ. Саамай үөрбүтэ диэн, оҕо эрдэҕиттэн уутун-хаарын испит, отун-маһын оттообут, үлэтин-хамнаһын бу ытык эбэтиттэн саҕалаабыт буолан, киниэхэ сылдыһытыттан, кини салгынынан тыыммытыттан ордук астыммыта уонна миэхэ, мин уолаттарбар, быраатыгар Ганяҕа барҕа махталын этэрэ. Хор, оннук күүстээх тардыылаах, үчүгэй өйдөбүллээх буолар эбит төрөөбүт дойдубут барахсан. Онтон мин киниэхэ үтүөнү оҕоруохтаах испин төлөөбүт курдук санаммытым уонна саната суох астына санаабытым.

Киһи барахсан өллөбүнэ үтүөтэ көстөр диэн үгэс баарын иһин, мин кини үтүөтүн тыыннааҕар даҕаны, өлбүтүн да кэннэ мэлдьи махталынан өйдүүбүн уонна оҕолорбор оннук өйдөбүлү биэрэ сатыбын.

Аны билигин олох үөрэҕэ суох киһи салайар үлэҕэ хайдах сыстыбытын, тугу өйдүүрбүнэн кэпсиэхпин баҕарабын. Киэсэ оҕо эрдэҕиттэн үлэһит, турбут-олорбут, дьаһаллаах буолан, олох эдэр сааһыттан сайыннын от үлэтигэр солбуллубат звеновод, кыһынны кыһамныылаах оту нуормалааччы (фуражир) колхоз, совхоз баайын-дуолун тутар кыладыапсык курдук эппиэттээх үлэлэргэ сылдыһыта. Бу кини үлэлээбит, салайбыт сырата-сылбата барбыт, үрүҥ-хара көлөһүнэ сүүрбүт үлэлэрэ — колхоз, совхоз үлэтэ-хамнаһа тупсарыгар, былааннара туоларыгар сүрүн күүс, төһүү буолбута саарбаҕа суох. Ханнык даҕаны үлэҕэ ананнаҕына чаччы ис дууһатынан ылынан, олус кыһаллан үлэлиирэ. Үлэ туһа диэн, уопсай былаан туоллун диэн элбэх киһини кытта этиспит, мөккүспүт да түгэnnэрэ олус аҕыйаҕа суоҕа буолуо. Кинини кытта бииргэ үлэлээбит доҕотторо-атастара, үлээннээхтэрэ бары ону биллэллэр уонна үксүн махталынан ахталлар. Аны отделение биригэдьиирэ да буолан сарсыарда эрдэттэн ыалы уһугуннаран дьону үлэҕэ нэрээттээн ыытара. Оччолорго телефон диэн суох кэмэ этэ. Саха киһитин сиэринэн аакка-суолга тардыспатах буолан улахан аакка-суолга тиксикбэтэҕэ. Киһини үлэлии-хамсыы сылдьар кэмигэр, үлэтин-хамнаһын таба көрөн, олохтоох салалталар сыана биэрбиттэрэ буоллар, баҕар, дорҕоонноох да соҕустук иһиллэр аакка-суолга тиксикбит буолуон сөп этэ. Онтон убайым оннукка эрэ наадыбат, бэйэтинэн биллэ сатаабат сэмэй майгылаах этэ. Ханнык баҕарар киһи бэйэтин кэмигэр үлэлээн-хамсаан ааһара - ол олох сокуона. Онтон айылҕа сокуонунан олох олорон, оҕо төрөтөн өбүгэни салгыыр - хас биирдии уол оҕо ытык иһэ. Ол ытык иһин убайым олох үчүгэйдик толорон, билигин кини аҕатын Нооттоон Ньукулайы уонна бэйэтин салгыыр элбэх оҕолордоох, сиэннэрдээх. Олох салҕанар. Сиэн бырааттарым, балыстарым аҕаларын мэлдьи өйдүүсаныы сылдыһахтара, кини аатын ааттата туруохтара диэн бигэтик эрэнэбин. Элбэх хайысхалаах, араас идэлээх сиэннэrbэр уонна саҕаспар Алексан-дра Дмитриевнаҕа (Саанньаҕа) дьоллоох олоҕу, Саха сиригэр хаараан тымныытын, өнүрүк куйааһын курдук чэҕизин-чэбдик ис туругу баҕарабын. Бука бары дьоллоох-соргулаах буолуоҕун! Кэлэн иһэр кэрэ кэмнэр эһигини кытта эйэлээх, дьоллоох тосхолу тосхойдуннар диэн билигин кырдыаҕас аатыгар таайгыт алҕаатаҕым буоллун!

Ю.В. ПОТАПОВ — САРГЫН, Хатырык

(Төлөбүрдээх төрүөккэ бэчээттэнэр)